

УДК 321.7:37.013.78

Шелюк Л.

Кандидат педагогічних наук, доцент (м. Рівне)

ДЕМОКРАТІЯ – ПРОВІДНА ОРІЄНТАЦІЯ СИСТЕМНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІН В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Демократія розглядається основою системних соціокультурних змін в галузі освіти і виховання сучасної молоді.

Ключові слова: демократія, гібридна демократія, цінності, освіта.

Сьогодні для втілення завдань, які постали перед суспільством з огляду на необхідність формування розвиненої демократичної правосвідомості громадян та оволодіння ними так званим мистецтвом свободи, педагогіка має спиратись на інваріантне, стабільне значення поняття «демократія». В цьому сенсі можна конкретизувати, що слово «демократія» вживатиметься в трьох основних значеннях:

як форма держави;

як політичний режим;

як принцип організації та діяльності державних органів і громадських організацій.

Ці три аспекти розкривають сутність і зміст демократії у формально-структурній організації життєдіяльності країни, державно оформленої нації. Проте необхідно враховувати і неформальний сенс цього явища — демократію як стиль поведінки, спосіб життя людей (від локальних спільнот, колективів організацій — до цілої країни), і навіть спосіб мислення. Це приховане поле демократії в соціальному просторі, воно починається з думок і почуттів, реалізується в діях і втілюється в планах та перспективах індивіда і соціуму. Якщо в країні навіть конституційним чином закріплений демократичний лад, але ні думати, ні діяти громадяни в демократичний спосіб не здатні, демократія буде набувати псевдо- або гібридних форм, з домінуванням навіть олігархізму або тоталітаризму.

Для позначення гібридності демократії сучасних пострадянських країн деякі науковці вживають навіть термін «дефектна демократія», підкреслюючи частковість демократизації та лібералізації старих авто-

ритарних режимів зокрема і в Україні. Багато дослідників схилиються до думки виділяти проміжні форми політичних режимів, зокрема таких як «керована демократія», «неповна демократія», «напівдемократія», «напівавторитарний режим» (М. Оттауей), «гібридна держава із змагальним державним авторитаризмом» (Т. Кузьо), «делегативна демократія» (Г. О'Доннелл), «дефектна демократія» (В. Меркель), «авторитарна демократія» (Р. Саква) [1].

Термін «гібридний» режим, який містить в собі як елементи демократії, так і авторитаризму, підкреслює, що в сучасному світі залишилось небагато режимів, що спираються виключно на авторитарні методи управління. Більшість недемократичних по суті режимів прагнуть легітимізації саме через впровадження демократичних процедур, які при цьому залишаються під повним контролем панівних еліт. Саме така ситуація виявляється в Україні та повністю визначає особливості вітчизняної соціально-політичної моделі формування системи безпеки підприємництва (як, власне, і в інших сферах державного регулювання). На думку російських політологів, до різновидів таких режимів варто віднести диктатуру, демократуру та делегативну демократію [2, с. 276].

Коли про державу кажуть, що вона — демократична, то мають на увазі наявність усіх трьох вище наведених значень: значень: як форми держави, як політичного режиму, як принципу організації та діяльності державних органів і громадських організацій. Демократія як форма держави можлива в країнах із демократичним режимом, а відтак, із демократичним принципом організації та діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства, котрі одночасно є й суб'єктами демократії. Зрозуміло, що суб'єктами демократії є насамперед громадянин і народ.

На практиці демократія ніде і ніколи не існувала без держави. Реально демократія є формою (різновидом) держави, яка характеризується, щонайменше, такими ознаками:

- 1) визнанням народу вищим джерелом влади;
- 2) виборністю основних органів держави;
- 3) рівноправністю громадян і насамперед рівністю їх виборчих прав;
- 4) підкоренням меншості більшості (перших останнім) при прийнятті рішень [3].

Будь-які демократичні держави будуються на підґрунті цих загальних ознак, але ступінь розвитку демократії може бути різним. Демократизація суспільства — це тривалий безперервний процес, що потребує не лише внутрішньодержавних, але й міжнародних гарантій.

Сучасні демократичні держави доповнюються низкою інших ознак і принципів:

- 1) додержання прав людини, їх пріоритет над правами держави;
- 2) конституційне обмеження влади більшості над меншістю;
- 3) повага до прав меншості на власну думку і її вільне вираження;
- 4) верховенство закону;
- 5) поділ влади та ін.

Виходячи із сучасного наповнення демократії додатковим змістом, можна дати визначення демократії як зразка, ідеалу правління, до якого прагнуть цивілізовані держави.

Демократія— політична організація влади народу, при якій забезпечується: рівна участь усіх і кожного в управлінні державними і суспільними справами; виборність основних органів держави і законність у функціонуванні всіх суб'єктів політичної системи суспільства; забезпечення прав і свобод людини і меншості відповідно до міжнародних стандартів [3].

Основоположними є такі ознаки демократії.

1. Демократія має державний характер: виражається в делегуванні народом своїх повноважень державним органам; забезпечується виборністю органів держави, тобто демократичною процедурою організації органів держави в результаті конкурентних, вільних і чесних виборів; проявляється в спроможності державної влади впливати на поведінку та діяльність людей, підкоряти їх собі з метою управління суспільними справами.

2. Демократія має політичний характер: передбачає політичне різноманіття; ґрунтується на політичній рівноправності громадян на участь в управлінні справами суспільства і держави і, насамперед, рівності виборчих прав.

3. Демократія передбачає проголошення, гарантування та фактичне втілення прав громадян— економічних, політичних, громадянських, соціальних, культурних, а так само— й їх обов'язків відповідно до міжнародних стандартів, закріплених у Хартії прав людини (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., які набрали сили від 23 березня 1976 р., та ін.). Законом України від 10 грудня 1991 р. «Про дію міжнародних договорів на території України» встановлено порядок застосування міжнародних норм про права людини [3].

4. Демократія передбачає законність як режим суспільно-політичного життя.

5. Демократія припускає взаємну відповідальність держави і громадянина, що виражається у вимозі утримуватися від учинення дій, що порушують їх взаємні права і обов'язки [3].

Питання основних напрямів демократичних перетворень та їх викликів до людини, її підготовки до відповідного життя засобами освіти належить до найбільш фундаментальних проблем сучасної науки, філософії і соціальної практики. XXI ст., що розгортається, робить грандіозні виклики традиційному суспільству, національним державам і культурам, способам підготовки людини до життя.

Глобальне поширення демократії стало відповіддю на історичні виклики принципово нової ситуації, що склалась у світі на порозі XXI ст., основу якої становить безпрецедентний розвиток постіндустріального суспільства та гуманітарних технологій. Постіндустріальне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує максимум «вільна людина — розвинене громадянське суспільство — сильна держава».

Основою демократичного ладу є людина, спроможна розкрити його потенціал, для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дії у відповідності до власних переконань і цінностей [4].

В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні процеси в економіці, політиці та національній самосвідомості. В процесі демократизації наша країна пододала певний відтинок шляху і перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії. Проте конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії — лише один з кроків на шляху демократизації. Україні вкрай необхідна консолідація демократії, тобто становлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звикання людей до життя в умовах демократії [4].

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації сьогодення важко охопити єдиним поглядом, передбачити головні вектори

розвитку, запропонувати превентивні освітньо-культурні інновації. Рельєфно проглядаються тенденції економічної глобалізації і антиглобалізації, ознак інформаційного суспільства і посилення взаємозалежності народів, утвердження демократичного порядку і ринкових перетворень у все більш широкому світовому просторі. Помітною є й смуга тероризму і анти-тероризму, локальних зіткнень, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. Посилилось далекосяжне за своїми можливими наслідками протистояння Схід—Захід, Північ—Південь, ісламського і християнського світів, гуманізму і фундаменталізму [5].

Поряд з відчутними перевагами, пов'язаними, насамперед, з можливостями вільного розповсюдження інформації, ідей, поглядів, переконань, вільного пересування, інтеграції культурних надбань народів тощо, помітними є негативні наслідки глобалізації, зокрема, загроза втрати національної ідентичності для країн, де демократичний лад лише розбудовується, занепаду національних економік, різкої поляризації між багатством меншості і зuboжінням більшості населення планети, загостренням суспільних і міжетнічних відносин, зменшення ролі національних держав.

Для України до того ж сформувалась низка загроз-викликів, пов'язаних з важкою екологічною і демографічною ситуацією, спадом виробництва, обвальним зростанням бідності, захворюваності та злочинності, деформацією моральних засад життєдіяльності суспільства та корупцією. Незважаючи на більш як десятилітній досвід трансформацій і національного відродження, впродовж цього часу Україна випробувала безліч проектів перебудови свого буття за усіма критеріями прогресу і впевнилась, що її прогрес стримує нині не тільки дефіцит планів і теорій економічного, політичного і культурного розвитку, застарілі технології і нестача коштів, але й дефіцит людей з їх необхідними інтелектуальними і моральними якостями. Історичний виклик на освічену, культурно і морально розвинену людину, здатну взяти на себе компетентну відповідальність за нові напрями суспільного поступу, залишився поки що без належної відповіді [5].

Отже, вищезазначені основні напрями демократичних перетворень ставлять відповідні вимоги до людини демократичного соціуму, готової і гідної бути учасником свободних, самовідповідальних процесів. А це, у свою чергу, висуває низку специфічних завдань і до системи освіти, адже саме її засобами в суспільстві масовим чином нарощуються відповідні, актуальні і затребувані конкретною епохою компетенції громадян.

Як відомо, фундаментальні цілі освіти століття сформульовані у доповіді Міжнародної комісії під керівництвом Жака Делора «Освіта для XXI століття», підготовлені для ЮНЕСКО у 1996 р. «Перед численними викликами, які ставить перед нами майбутнє, — стверджує цей документ, — освіта є необхідною умовою для того, щоб дати людству змогу просуватися вперед до ідеалів миру, свободи і соціальної справедливості». В дусі цієї стратегії в галузі освіти здійснюється й освітянська реформа в Україні. Останні роки позначені рядом освітянських інновацій, спрямованих на збереження досягнень минулого й одночасно на модернізацію системи освіти відповідно до вимог часу, новітніх надбань науки, культури і соціальної практики [5].

Конкретна держава обирає свій тип демократії шляхом розв'язання дилем, пов'язаних з її власною історією, геостратегічним положенням, природними та людськими ресурсами. С. Хантінгтон у книжці «Третя хвиля» стверджує, що демократизація є міжнародним процесом та здійснюється хвилями, захоплює одразу декілька країн, впливає на них як позитивно, так і негативно. «Хвиля демократизації є переходом групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що відбувається в певний проміжок часу, і за чисельністю істотно переважають ті країни, в яких у цей же час розвиток відбувається у протилежному (тобто антидемократичному) напрямі». Ці етапи в історії Хантінгтон називає «зворотною хвилею» (або «хвилею відкату від демократизації» — «reverse wave»). На основі аналізу історичного матеріалу Хантінгтон виокремлює такі хвилі демократизації: I, довготривала, — 1828–1926 рр.; I хвиля відкату — 1922–1942 рр.; II, коротка, — 1943–1962 рр.; II хвиля відкату — 1958–1975 рр.; III хвиля демократизації — з 1997 року [6].

За класифікацією Хантінгтона, демократія в Україні належить до «нових демократій», які виникають у контексті третьої світової хвилі. Українська демократія лише формується і не має, власне, ні соціальної, ні політичної, ні ціннісної основи. Здебільшого дослідники акцентують увагу на традиціях Київської Русі, Запорізької Січі, однак ми чудово розуміємо, що соціалізація поколінь за роки радянської влади була порушена, тому спиратися на ці традиції можемо лише умоглядно, міфотворчо.

Тож період, присвячений освітніми інститутами процесам формування демократично освіченої та готової до відповідної громадської участі особистості критично малий. Хоч, можна погодитися з експертами, що загалом Україна має досить непогані перспективи для розквіту демократії. Однак під час розв'язання злободенних суспільних проблем

українська влада, залишаючись легітимною, не завжди використовує демократичні методи, що припускають тривале узгодження обговорюваних питань з усіма акторами політичного процесу. До аналізу ризиків стабільної демократії в Україні можна застосувати теорію Ф. Шміттєра, який виокремлює внутрішні дилеми, притаманні сучасній демократії незалежно від місця та часу її появи, а також зовнішні, що піддають сумніву сумісність нових демократичних правил і практики з наявними соціальними, культурними та економічними умовами [6].

Створення демократичних політичних інститутів та практик у сучасній Україні супроводжується гострими суперечками про їхню доцільність і можливість застосування в українському політичному процесі.

Більшість дослідників одностайні в тому, що стабільність демократії залежить від широкої підтримки з боку громадян. Громадянське суспільство не може бути просто запозичене, воно має формуватися на основі традиційної культури з огляду на економічний і політичний розвиток країни, зростання добробуту і самосвідомість народу.

Політологи виокремлюють три етапи у здійсненні демократичних перетворень:

I. Лібералізація. Тут мають відбутися зміни у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства. Громадянське суспільство стає активнішим, а серед еліти спостерігається ініціатива реформування політичної системи в країні.

II. Демократизація. На етапі демократизації мають бути усунені всі суперечності між різними гілками державної влади, сформовані оновлені політичні інститути, внесені зміни до законодавства.

III. Консолідація демократії і, як наслідок, — досягнення демократичної стабільності. Цей перехід може бути дуже тривалим. Утвердження демократії визначається здатністю політичних акторів досягти консенсусу [6].

Так, реальні передумови для успіху процесу демократизації українського суспільства автор вбачає у поступовій активізації громадянського суспільства та наявності в країні демократичної контреліти [6].

Тому, головний демократичний виклик для України міститься не зовні, а всередині, має внутрішній характер і полягає у невідповідності її сучасного стану прийнятим у демократичному світі критеріям.

Найперше демократія означає працю, працю велику, головним чином малопомітну, працю систематичну, наполегливу, постійну і напружену. Громадянство, розвинений громадянський стан є цінностями, бо вони

підносять людину, цивілізують її, формують порядок, заснований на свободі й відповідальності [6].

Демократія—це постійно діючий, але впорядкований конфлікт. Відповідно, культура конфлікту також є важливим здобутком демократії. При цьому, усі групи суспільства мають почуватися його невід’ємною частиною, а воно—спільним для них.

Потрібно також зазначити, що демократія нерозривно пов’язана з законністю. Вона зміцнює повагу до законності, перетворюючи людей на найголовніше джерело права. Та водночас вона залежить від законності, оскільки без дотримання законів неможливо організувати вільні вибори, провести їх чесно або вирішити суперечки щодо виборчого процесу.

Всі зазначені виклики демократизації можуть бути подолані виключно в межах суспільства, готового до вільного законотворчого волевиявлення і активної участі у громадському житті, а отже, небайдужого до всього, що в ньому відбувається. Досягнення такого рівня освіченості—виняткове завдання та надзвичайний виклик для освітніх інституцій.

Список використаних джерел:

1. Троцюк М. М. Політичні режими України та Грузії після кольорових революцій [Електронний ресурс] / М. М. Троцюк. — Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/868/1/3.pdf>
2. Политология: учебное пособие / под ред. А. С. Тургаева, А. Е. Хренова. — СПб.: Питер, 2005. — 560 с.
3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. — Харків: Консум, 2001. — 656 с.
4. Концепція громадянської освіти в Україні [Електронний ресурс] / І. В. Жадан, Т. В. Клищенко, Л. М. Мицик та інші. — Режим доступу: <http://library.kg.ua/women.html/pgovuinidx.html>
5. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів [Електронний ресурс] / В. П. Андрущенко // Філософія о світі. — 2005. — №1. — С. 5–17.
6. Швець В. Особливості становлення демократії та впровадження демократичних цінностей в Україні й світі [Електронний ресурс] / Віктор Швець, Юна Шайхалієва // Віче. — №17. — 2010. — Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2183>

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014 р.

Шелюк Л. Демократия — ведущая ориентация системных социокультурных изменений в области образования

Демократия рассматривается основанием социокультурных изменений в области образования и воспитания современной молодежи.

Ключевые слова: демократия, гибридная демократия, ценности, образование.

Sheliyuk L. Democracy—leading orientation system of sociocultural changes in education sphere

Democracy is considered the basis of socio-cultural changes on the education and upbringing of the youth of today.

Keywords: democracy, hybrid democracy, values, education.